

доцільно виокремити особистість зі змішаним типом самоцінності.

3. Духовно розвивальна самоцінність з духовно корекційними елементами (особистість з духовно розвивальною самоцінністю та духовно корекційними елементами).

Показниками цього типу самоцінності виступають:

1. Самообурення.
2. Самозневага.
3. Самоосудження (самокритичність).
4. Каяття (самовідмова).
5. Духовне самозапевнення.
6. Духовне самопіклування.

Пам'ятатимемо, що спонуками (мотивами) розгортання духовно-корекційних діянь виступають духовно розвивальні самоцінності особистості.

Окрім духовної самоцінності, вихованець складає й духовну самооцінку. Він може високо чи помірковано оцінювати себе за свою духовну зрілість, або оцінювати низько за духовну недосконалість. Процес духовної самооцінки має бути керованим, і її слід використовувати в духовному зростанні особистості одночасно з духовною самоцінністю. Слід розуміти, що відмінністю між духовною самоцінністю та духовною самооцінкою полягає у тому, що перша утримує якісні характеристики духовної структури особистості, тоді як друга фіксує кількісні показники духовності.

Запропонована виховна модель сприяє усвідомленню зростаючою особистістю мети бажання, яке не пов'язане з її нижчою природою, а таким, що наближає до високої духовності. Вихованець, проходячи через ряд приємних переживань, повинен розуміти, що він є духовною сутністю, яку має позитивно цінувати. Вперше розкриті умови, за яких вихованець прямуватиме до духовності, не зустрічаючи відкритого зовнішнього тиску. Його шлях до цієї мети буде відзначатися відносною душевною злагодою і несуперечливістю. Такий його внутрішній стан ніскільки не гальмуватиме переконання, що дійсні цінності – це труднощі, які йому слід здолати.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2017

Р. В. Павелків

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті розкрито та проаналізовано психологічні особливості розвитку моральних почуттів у молодшому шкільному віці. На основі аналізу наукових джерел з проблеми дослідження встановлено, що молодший шкільний вік є особливим етапом у моральному розвитку особистості та вважається періодом інтенсивного формування моральних

почуттів. Зазначено, що суттєві зрушення у моральному розвитку особистості молодшого школяра зумовлені вдосконаленням інтелектуальної сфери, процесів самопізнання, засвоєнням моральних зразків та критеріїв, формуванням навичок довольної поведінки.

Ключові слова: моральна свідомість, моральна самосвідомість, молодші школярі, моральний розвиток, моральні норми, моральні почуття, моральна поведінка.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти одним з ключових завдань проголошує виховання молодого покоління в душі високої моральності. Проблема морального становлення та розвитку особистості в епоху новітніх технологій та комп'ютеризації навчання є досить актуальною та своєчасною, що зумовлено значним зростанням у школярів рівня тривожності, невротичності, ворожості, агресивності в міжособистісних стосунках. Сьогодні стає очевидним, що будь-які порушення або відсутність культури поведінки, моральних норм, негативно відбиваються на моральному та емоційному станах суспільства, його фізичному та психічному здоров'ї. Численні дослідження дають змогу зробити висновок, що виховання моральних основ культури поведінки школярів передбачає засвоєння моральних норм і правил, розвиток моральних почуттів, реалізацію в естетичній формі моральних норм у повсякденному житті. Тому формування основ підростаючої особистості визначається не лише розвитком її творчих особливостей, розкриттям індивідуальності, а й розвитком її моральної сфери. Це свідчить про те, що особливості поведінки та вчинків дитини мають спиратися не лише на логіку та розрахунок, але й на її власні відчуття й емоції.

Метою статті є розкриття психологічних особливостей розвитку моральних почуттів у молодшому шкільному віці.

Результати теоретичного дослідження. У психологічній науці моральну свідомість трактують як особливий конструкт психіки, що забезпечує розуміння та прийняття моральних законів та організацію, відповідно до них, власної поведінки. Важливим компонентом, який надає всім процесам суб'єктного характеру, елементом моральної свідомості виступає моральна самосвідомість. Проблема морального розвитку особистості розглядається в різних наукових напрямках: відповідно до ідей психоаналітичної теорії, провідну роль відіграють афективні механізми, а головною функцією моральності визначається функція пристосування; в традиціях біхевіоризму структури свідомості при моральному розвитку ігноруються, а основна увага зосереджується на розвитку правильної, просоціальної поведінки; в когнітивній психології моральний розвиток розглядається як частина загального процесу соціального пізнання, тісно пов'язана з розвитком когнітивних функцій, загальним інтелектуальним розвитком [10].

У дослідженнях Д. С. Шимановського, П. Р. Чамати, В. В. Століна, Т. М. Титаренко, І. Д. Беха, І. С. Булах, С. Г. Якобсон та ін. моральна самосвідомість є атрибутом та показником моральної зрілості особистості, яка проявляється в здатності суб'єкта оптимально співвідносити особисте та суспільне благо, виходячи із пріоритету останнього, і в готовності добровільно підпорядковувати йому практичний моральний вибір. Вченими виділено форми її активності: моральне самопізнання, моральна самооцінка та моральна саморегуляція. Моральне самопізнання та самооцінка тісно пов'язані з емоціями та почуттями людини, з самопереживанням. Виникнення морального почуття вказує на те, що об'єктивно цінне стало для людини суб'єктивно значущим та перетворилось на здобуток її самосвідомості; моральні потреби та уподобання є показниками того, що соціальні критерії прийняті та вистраждані суб'єктом, а тому не відокремлені від його «Я». Поняття обов'язку, честі, добра, справедливості стають особистісними критеріями оцінок та самооцінок лише трансформувшись у відповідні почуття. Моральне почуття – найскладніша форма емоційного переживання, яке відображає ціннісне ставлення суб'єкта до своєї та чужої моральної діяльності [11].

Значний внесок у дослідження морального розвитку та моральної самосвідомості здійснено українським ученим М. Й. Боришевським, який вважав, що рівень розвитку моральної свідомості залежить від змісту засвоєних особистістю моральних знань. Моральну зрілість, за його позицією, характеризують спрямованість моральних поглядів, переконань, ідеалів і світогляду вцілому. Моральний досвід, починаючи від простих норм до соціального обов'язку та відповідальності, формується на основі моральних знань і почуттів у свідомості людини [4].

І. Д. Бех розглядає розвиток моральної самосвідомості як основу духовного розвитку в контексті особистісно зорієнтованого виховання. Людина, на його думку, духовно зростає тоді, коли її вчинки набувають елементів свободи й відповідальності. Свобода, як зазначає вчений, є найважливішою цінністю особистості, її духовним самовизначенням, а першоосновою свободи та відповідальності стає осмислення власних дій як вільних вчинків. І. Д. Бех виділив чотири рівні морально-духовного зростання людини:

1) базовий (субстанційний) рівень, першопричиною зростання на якому є емоційне переживання як «клітинка» морально-духовної свідомості та самосвідомості;

2) структурний рівень, на якому можливий зв'язок емоційних переживань з гуманістичними цінностями суспільства, в результаті чого вони перетворюються на власні морально-духовні надбання особистості;

3) темпоральний рівень, показником якого є вчинок, йому властиве лінійне розгортання й циклічне функціонування, тобто закріплення в різних міжособистісних ситуаціях;

4) особистісний рівень, на якому особистість діє вільно й морально відповідально [2].

Зазначимо, що в моральній самосвідомості вчені виділяють трьохкомпонентну структуру, яка включає когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову складові. Основними елементами когнітивного компонента визначають моральні знання, моральні переконання, моральну рефлексію; емоційно-ціннісного – моральні цінності, моральні почуття, моральну самооцінку; поведінкового – моральну саморегуляцію.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених (І. Д. Бех, М. Г. Іванчук, І. Ю. Кулагіна, В. С. Мухіна та ін.), молодший шкільний вік є особливим етапом у моральному розвитку особистості. Цей віковий період характеризується подальшим удосконаленням інтелектуальної сфери та процесу самопізнання, засвоєнням моральних зразків та критеріїв, формуванням навичок довільної поведінки. Головною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина розпочинає систематичне учіння, стає членом шкільного та класного колективів. Зі вступом дитини до школи кардинально змінюється її соціальний статус – вона стає школярем, що призводить до перебудови всієї системи життєвих стосунків дитини. Поряд із цим, на перше місце в житті дитини виходить цілеспрямована пізнавальна діяльність, у процесі якої в дитячій психіці виникають новоутворення, що забезпечують формування основ теоретичного ставлення до дійсності, вміння орієнтуватись у теоретичних формах відображення речей, суспільних відносинах і стосунках між людьми, виникнення моральних систем. Одним із надбань цього віку є інтенсивний розвиток когнітивно-мотиваційних основ психіки, що забезпечують формування нового погляду на систему морально-етичних приписів. У цей період відбуваються важливі зміни в розвитку моральної свідомості та самосвідомості дітей. Від пасивного підкорення вони переходять до усвідомленого прийняття соціальних вимог, виокремлення сутності моральних норм, їх інтеріоризації та екстеріоризації на поведінковому рівні [3].

Важливо згадати, що на моральний розвиток особистості та молодшому шкільному віці великий вплив продовжують здійснювати дорослі, що підтверджується результатами низки досліджень (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, В. С. Мухіна, Є. В. Субботський, С. Г. Якобсон та ін.). Допомога дорослого потрібна дитині для правильного розуміння моральної ситуації, доводив ще Л. С. Виготський. Молодші школярі легше осмислюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина потроху вчиться розуміти й осмислювати мотиви, якими вона керувалась під час здійснення доброї справи. Осмислення ситуації, на думку вченого, не лишається нейтральним щодо вчинку, а безпосередньо впливає на нього, сприяючи довільній саморегуляції.

В. С. Мухіна, досліджуючи становлення моральної поведінки в дитячому віці, дійшла висновку, що дитина до моменту вступу до школи вже здатна встановити відповідність (невідповідність) власних дій моральним еталонам. Цей процес, як правило, ініціюється дорослими й простежується завдяки ставленню дорослого до вчинку дитини, а не відбувається за її власним бажанням. У момент усвідомлення дитиною невідповідності власного «Я» попереднім уявленням про себе виникає страх, який підкріплюється побоюваннями втратити через це добрі стосунки зі значущим дорослим, позбавитися його доброзичливості. Але моральний вчинок, здійснений дитиною в умовах її залежності від дорослого, на думку вченої, втрачає альтернативність як необхідну ознаку морального вибору. Орієнтування на оцінку з боку дорослого з приводу того чи іншого вчинку відбувається лише на початковому етапі морального розвитку. В цей період, як підкреслювала дослідниця, в дитини з'являється почуття сорому [9].

Г. О. Люблінська, відзначаючи важливу роль дорослого у розвитку моральної свідомості молодшого школяра, звертала увагу на те, що моральну поведінку школяра не можна забезпечити лише його «тренуванням» засобом позитивного вчинку, дитина повинна розуміти, що таке добро, а що – зло, їй важливо ще засвоїти моральні поняття [8].

С. Г. Якобсон виявила, що залежність дитини від схвалення дорослого може стати мотивом моральної поведінки тільки у випадку міжособистісної взаємодії між дорослим та дитиною, коли дорослий нагадує дитині про необхідність дотримання моральних норм. Встановлення дитиною невідповідності її вчинку моральним еталонам, на думку вченої, викликає гостру емоційну реакцію – сором, емоційне незадоволення власною особистістю, прагнення швидко змінитись. Дослідниця підкреслювала, що для підростаючої особистоті важливе усвідомлення як моральної норми, так і антинорми. Це забезпечуватиме їй вміння оцінювати за двокопюсною шкалою власні дії та вчинки оточуючих. А переживання незадоволення від власних дій дозволить зафіксувати власні моральні дії та перетворити їх на об'єкт саморегуляції [12].

У молодшому шкільному віці формуються основні чинники, що зумовлюють становлення довільної регуляції поведінки на основі моральних норм. В учнів початкових класів вже наявні психофізіологічні передумови для становлення довільної поведінки на основі моральних вимог, а, отже, й здатності стримувати імпульсивні вчинки, виявляти самостійність, контролювати власні дії. Функцію регулятора вчинків, що характеризують ставлення до справи, до інших людей та до самого себе, виконує моральне «Я». Моральний розвиток дитини передбачає свідоме засвоєння нею моральних норм і вимог, а саме: формування знань про них, перетворення їх на відповідні мотиви поведінки. В зазначений віковий період виробляється здатність аналізувати критерії своїх моральних оцінок, вміння співставляти й співвідносити їх, а потреби, вікові інтереси,

моральні самооцінки, прагнення до самоствердження свого «Я» загалом виступають тією внутрішньою силою, що визначає поведінку молодшого школяра та його моральний розвиток, який тісно пов'язаний із емоційною сферою дитини.

Молодший шкільний вік вважається періодом інтенсивного формування моральних почуттів. Теоретичними передумовами формування моральних почуттів у молодшому шкільному віці, на думку І. Д. Беха, є зміна життєвої позиції школяра, перебудова його рівня домагань і формування адекватної самооцінки, зміна життєвої перспективи. Власне, моральними почуттями психологи називають почуття справедливості, обов'язку, совісті, честі, гідності, щастя, але морального значення може набувати будь-яке людське почуття, якщо воно містить ставлення до іншого, моральну оцінку або моральний мотив. Чим вища моральна спрямованість особистості, тим більше почуття вищого гатунку переважають над нижчими, інтенсивнішою стає здатність співпереживати, співчувати людям. Егоїстичні емоції перекриваються альтруїстичними мотивами, гуманістичними установками поведінки [2].

Специфіку моральних почуттів виокремити досить важко. В їх основі лежать переживання, пов'язані зі ставленням і сприйняттям інших людей. Як специфічні реакції на зовнішнє оточення, моральні почуття виступають у формах спонук до дії та їх оцінки. Формування конкретного морального почуття – це його поступове становлення, перетворення з недиференційованої емоційної реакції в специфічне почуття. Важливо, щоб зовнішній план моралі став внутрішнім, прийнятим особистістю способом життя. Зміцнення моральних почуттів створює своєрідний стрижень особистості, до якого надалі притягуватимуться схожі риси, якості, властивості [7].

Через появу в дітей молодшого шкільного віку таких новоутворень, як внутрішній план дій та довільний характер розвитку вищих психічних функцій, у них поступово починає стабілізуватися перебіг емоційних процесів. На ставлення дитини до оточуючого світу та самої себе впливає становлення інтелектуальної рефлексії, яка розширює можливості когнітивно-емоційної єдності, що проявляється в сумлінному ставленні до навчання, доброзичливості в стосунках з дорослими й однолітками, здатності здійснювати особистісні вибори в суперечливих ситуаціях та тенденції вирішувати значну кількість проблем за принципом рівності й справедливості. Рівень осмислення молодшим школярем справедливості та утвердження її при вирішенні багатьох питань, як констатував учений, визначає більшу чи меншу стійкість проявів таких форм моральної самосвідомості, як: почуття провини, совісті, морального статусу серед інших. Наприкінці молодшого шкільного віку в поведінці окремих дітей чіткіше починають виявлятися старанність, організованість, самостійність, ініціативність, обов'язковість, які з часом набувають інтегративних зв'язків й утворюють змістовно-сміслове поле відповідальності [10].

В основі формування моральних почуттів, на думку В. І. Житарюка,

лежить досвід суспільної поведінки. Недостатньо, щоб дитина знала, як з позиції суспільних вимог варто вчинити в тому чи іншому випадку, необхідно, щоб вона безпосередньо переживала, що треба вчинити саме так, а не інакше, щоб вона відчувала почуття ніяковості й сорому, коли робить недобре, й почуття спокійної чистої совісті, коли вона діє правильно. Наявність самого лише знання норм і правил громадської поведінки ще не забезпечує їх застосування в житті. Отже, вчений підсумовує, що моральні почуття та норми поведінки глибоко засвоюються дитиною, стають для неї внутрішньо своїми лише тоді, коли вони спираються на зміст її життя та діяльності, коли вони є необхідною умовою її буття й у такий спосіб набувають для неї конкретного життєвого сенсу [5].

В. В. Зеньковський розкриває три стадії розвитку моральних почуттів у дітей: асоціативну (дитина засвоює зв'язок між дією й покаранням); «логічне розуміння» (дитина розуміє, що кожен вчинок має наслідки); «оцінка й покаання» (дитина може сама оцінити свої вчинки, причину, що їх спонукала). Зміцнюючись, стабілізуючись у психіці, почуття поступово стає компонентом мотиву вчинку. Це означає перехід почуття на вищий ступінь, на якому воно, не втрачаючи своєї чуттєвої основи, тісно зв'язується, сплавляється зі свідомістю. Це почуття-мотив, що формується на початкових етапах у нерозривному зв'язку зі свідомістю, в міру зміцнення стає неусвідомлюваним мотивом-почуттям [6].

На основі моральних почуттів формуються моральні ставлення, кінцевим результатом сформованості яких є моральне самоставлення. Воно реалізується в таких проявах, як: самооцінка своїх власних дій, вчинків, ставлень; самоаналіз; самоконтроль; саморегуляція. Провідними чинниками моральної саморегуляції дитини молодшого шкільного віку, на думку О. С. Безверхого, виступають соціальні емоції, які виникають у процесі вирішення моральної дилеми та мають полярний характер (співпереживання – ворожість, агресивність; ініціатива – пасивність тощо), передусім, це почуття гордості та провини. Вчений визначив, що внаслідок виникнення в дитини цього віку емоційної уяви та співпереживання, з'являється особистісне утворення «сором'язливість», яке є першоосною в розвитку сорому. У результаті уникнення дитиною почуття сорому розвивається або агресивність, або відповідальність, які свідчать про новий етап морального розвитку дитини [1].

Аналіз процесу становлення моральних почуттів у дитини дозволяє виділити наступні особливості їх розвитку в молодшому шкільному віці:

– моральні почуття розвиваються на основі моральних знань, поступового засвоєння моральних понять, оцінок. На цих знаннях, певним чином оцінених дорослими, будуються й власні моральні думки дітей;

– у процесі засвоєння дітьми моральних знань формуються перші елементарні моральні поняття. Кожне поняття включає певну сукупність істотних ознак. Суть моральних понять розкривається для дітей лише в

процесі їх життєвої практики. Проте оволодіння знаннями про моральні якості людей ще не забезпечує виникнення в дитини відповідного морального вчинку;

– складність виникнення й протікання моральних почуттів полягає в тому, що вони безпосередньо виявляються й зміцнюються в спостереженні за конкретними різноманітними діями та вчинками людини. Якщо відсутній органічний зв'язок знань (моральних понять), оцінного ставлення (гарно-погано) та вчинку, про моральну поведінку особистості не йдеться. В молодших школярів часто спостерігається розбіжність між знаннями, почуттями й діями;

– у зазначеному віці моральні почуття характеризуються тим, що дитина не завжди чітко усвідомлює й розуміє моральні принципи, за якими слід діяти, проте водночас їх безпосереднє переживання підказує їй, що добре, а що погано. Тому, скоюючи несхвальні вчинки, вона може переживати сором, інколи страх.

Молодшому школяреві властиві й свої вікові обмеження в контексті його морального розвитку: нестійкість моральної структури, яка виражається в коливаннях моральних переживань; нестійкість у ставленні до одних і тих самих подій, що залежить від різних причин; моральні настанови, які визначають вчинки дитини, не мають достатньо узагальненого характеру; моральні настанови, які увійшли в свідомість дитини, ще недостатньо мірою стали стійким її надбанням і можуть не виявлятися в її діях і вчинках; нездатність до повноцінного поняттєво-дискурсивного мислення, яке допомагає виробляти власні моральні переконання; уявлення про мораль відрізняються конформним, репродуктивним характером; засвоюючи ту або іншу моральну вимогу, молодший школяр покладається не на внутрішню, що оперує певними аргументами апробацію її істинності, а на авторитет педагога, батьків; відносна несамостійність морального мислення й більша сугестивність молодшого школяра спричиняє легкість його підпадання як під позитивний, так і негативний вплив; довільність моральних дій ще не дуже сильна й має потребу в систематичному підкріпленні; моральні судження в цей період відрізняються «моральним реалізмом» (визнання правила як непорушного закону, судять про моральний бік вчинку не за його мотивом, який вони у цьому віці ще не здатні усвідомити, а за реальним результатом), категоричністю моральних оцінок [10].

Висновки. Аналіз наукових джерел засвідчує, що молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку моральних почуттів, тому що на цьому віковому етапі змінюється соціальний статус дитини, з'являється прагнення бути хорошим учнем, отримувати похвалу від дорослих, більше знати й уміти; розвивається цілісне уявлення дитини про себе; з'являються такі психічні новоутворення як рефлексія, саморегуляція своєї діяльності, внутрішній план дій, довільність, усвідомленість та інтелектуалізація всіх психічних процесів, розвиток організованості, відповідальності, а також поява інших стійких форм поведінки на основі засвоєних моральних

еталонів. На цьому віковому етапі в дитини формуються основи морального розвитку особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття, як провина, сором, обов'язок, відповідальність, справедливість, сумління, почуття власної гідності.

Список використаних джерел:

1. Безверхий О. С. Методика діагностики моральної саморегуляції молодшого школяра / О. С. Безверхий // Практична психологія та соціальна робота. – № 12. – 2004. – С. 36-45.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
3. Білозерська С.І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. І. Білозерська. – Дрогобич, 2004. – 243 с.
4. Боришевський М.І. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності/ М. І. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010.– 416 с.
5. Житарюк В.І. Психологічні передумови розвитку моральності молодших школярів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ В. І. Житарюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 180 с.
6. Зеньковський В. В. Психологія дитинства: учебн. пособ. [для высш.учебн.завед.] / В. В. Зеньковський. – Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 347 с.
7. Козлова С. А. Нравственное воспитание детей в современном мире/ С. А.Козлова // Дошкольное воспитание. – 2001. – №9. – С.98-101.
8. Люблинская Г. А. Детская психология / Г. А. Люблинская. – М.: Просвещение. – 1985. – 235 с.
9. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология, развития, детство, отрочество: учеб. для студ. вузов – 5-е изд./ В. С. Мухина/. М.: Издатель. Центр «Академия», 2000. – 456с.
10. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07/ Р.В.Павелків. – Рівне, 2005. – 455 с.
11. Шимановский О. С. Моральное самосознание личности / О. С. Шимановский. – М. «Знание» – 1986. – 164 с.
12. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического становления детей / С. Г. Якобсон. – М. 1984. – 144 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bezverkhyi O. S. Metodyka diahnostryky moralnoi samorehuliatcii molodshoho shkoliara [Methodology of Diagnostics of Moral Self-regulation of Junior Schoolboy] / O. S. Bezverkhyi // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – № 12. – 2004. – S. 36-45. (in Ukrainian)
2. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti [Education of the Person]: Pidruchnyk / I. D. Bekh. – K.: Lybid, 2008. – 848 s.
3. Bilozerska S. I. Psykholohichni umovy rozvytku moralnoi svidomosti molodshoho shkoliara: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Psychological Conditions of Development of Moral Consciousness of Junior Schoolboy: diss. ... cand. psychologist sciences: 19.00.07] / S. I. Bilozerska. – Drohobych, 2004. – 243 s. (in Ukrainian)
4. Boryshevskiy M. I. Doroha do sebe. Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti [The Road to Yourself. From the Basics of Subjectivity to the Heights of Spirituality] // M. I. Boryshevskiy. – K.: Akademvydav, 2010.– 416 s. (in Ukrainian)
5. Zhytariuk V. I. Psykholohichni peredumovy rozvytku moralnosti molodshykh shkoliariv: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Psychological Prerequisites for the Development of the Morality of Junior Schoolchildren: diss. .. cand. psychologist sciences: 19.00.07] / V. I. Zhytariuk. – Ivano-Frankivsk, 2008. – 180 s. (in Ukrainian)
6. Zenkovskiy V. V. Psikhologija detstva [Psychology of Childhood: Textbook]: uchebn. posob. [dlja vyssh. uchebn. zaved.] / V. V. Zenkovskij. – Jekaterinburh: Delovaja kniha, 1995. – 347 s. (in Russian)
7. Kozlova S. A. Nравственное воспитание детей в современном мире [Moral Education of Children in the Modern World]/ S. A. Kozlova // Doshkolnoe vospityanye. – 2001. – # 9. – S. 98-101. (in Russian)
8. Liublinskaja H. A. Detskaja psikhologija [Child Psychology] / H. A. Liublinskaja. – M.: Prosveshchenije. – 1985. – 235 s. (in Russian)
9. Mukhina B. C. Vozroznaja psikhologija: fenomenologija, razvitija, detstvo, otrochestvo [Age Psychology: Phenomenology, Development, Childhood, Adolescence: Textbook]: ucheb. dlja stud. vuzov – 5-e izd./ V. S. Mukhina/. M.: Izdatel'. Tsentr «Akademija», 2000. – 456s.
10. Pavelkiv R. V. Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkilonomu vitsi: dys. ... doktora psykhol. nauk: 19.00.07 [Development of Moral Consciousness and Self-consciousness at Junior School Age: diss. ... doctor of psychology sciences: 19.00.07] / R. V. Pavelkiv. – Rivne, 2005. – 455 s. (in Ukrainian)
11. Shymanovskij O. S. Moralnoje samosoznanije lichnosti [Moral Self-awareness of Personality] / O. S. Shymanovskiy. – M. «Znanije» – 1986. – 164 s. (in Russian)
12. Jakobson S. H. Psikhologicheskiye problemy jeticheskogo stanovlenija detej [Psychological Problems of the Ethical Development of Children] / S. H. Yakobson. - M. 1984. - 144 s. (in Russian)

Аннотация. В статье раскрыты и проанализированы психологические особенности развития нравственных чувств в младшем школьном возрасте. На основе анализа научных источников по проблеме исследования, установлено, что младший школьный возраст является этапом в нравственном развитии личности и считается периодом интенсивного формирования нравственных чувств. Отмечено, что существенные сдвиги в нравственном развитии личности младшего школьника обусловлены совершенствованием интеллектуальной сферы, процессов самопознания, усвоением нравственных образцов и критериев, формированием навыков произвольного поведения.

Ключевые слова: моральное сознание, моральное самосознание, младшие школьники, нравственное развитие, моральные, нравственные чувства, нравственное поведение.

Abstract. The article deals with the psychological peculiarities of the development of moral feelings at the junior school age. Moral consciousness is shown a special construct of the psyche that provides understanding, the adoption of moral laws and the organization according to their own behavior. It is noted that an important component, which gives all processes of a subject character, an element of moral consciousness, advocates moral self-consciousness. It was established that the development of moral consciousness and moral feelings of a younger student is due to the intensive development of cognitive and motivational basics of the psyche, which provide a new look at the system of moral and ethical prescriptions. It is stated that moral attitudes are formed on the basis of moral feelings, the final result of which is the moral self-introduction. It is realized in such manifestations as self-esteem of own actions, actions, attitudes, self-examination, self-control, self-regulation. It is proved that it is precisely in the younger school age that the child develops the foundations of the moral development of the individual (moral feelings, values, beliefs), the acquisition of the experience of moral behavior takes place. From the passive conquest, the younger student moves to the conscious adoption of social requirements, the isolation of the essence of moral norms, their internalization and exteriorization at the behavioral level. Further development acquire such moral feelings as guilt, shame, duty, responsibility, justice, conscience, self-esteem.

Key words: moral consciousness, moral consciousness, junior schoolchildren, moral development, moral norms, moral feelings, moral behavior.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2017